

В. В. Стрілець

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТИВ ДО ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ С. ПЕТЛЮРИ В ЕМІГРАЦІЇ (1920 — 1926 РОКИ)

У статті розглядається ставлення лідерів Української радикально-демократичної партії (Української партії соціалістів-федералістів) до Голови Директорії Української Народної Республіки С. Петлюри в еміграції впродовж 1920 — 1926 років.

Ключові слова: Українська партія соціалістів-федералістів, Українська радикально-демократична партія, українська еміграція, С. Петлюра.

З військовою поразкою (УНР) у листопаді 1919 року розпочався новий період в історії Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Значна частина членів партії евакуювалася разом з урядовими структурами до Польщі. В еміграції (в різних країнах) опинилася більшість членів Головного комітету УПСФ. У результаті з кінця 1919 року діяльність УПСФ на окупованих українських землях поступово завмирає і центр партійного життя переміщується в еміграцію, де УПСФ за цією назвою діяла до кінця 1923 року, коли вона була перейменована в Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Ставлення лідерів УПСФ — УРДП до Голови Директорії Української Народної Республіки (УНР) С. Петлюри в еміграції впродовж 1920 — 1926 років, зазнаючи певних змін, істотним чином вплинуло на перебіг українського національно-визвольного руху, на реальний статус та перспективи Державного Центру УНР (в екзилі). Кілька істориків торкалися деяких аспектів зазначеної проблематики [4; 5; 12; 13], але загалом вона не дістала належного висвітлення в історіографії, що зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Так звана «уенерівська», тобто еміграційна частина УПСФ, відіграла велику роль у долі Державного центру УНР. 15 березня 1920 року за участю її представників, а також представників Української партії самостійників-соціалістів (УПСС), Української хліборобсько-демократичної партії (УХДП), Української народно-республіканської партії (УНРП) та Національно-демократичної партії (Галичини) у Відні відбулися з метою прийняття статуту організаційні збори Українського національно-демократичного союзу (УНДС), певна спадкоємність якого з УНДС, що діяв 1919 року в Україні, визначалася представленням в обох союзах головних буржуазно-демократичних партій України та багато в чому спільними підходами до оцінки політичного життя УНР.

Серед ініціаторів утворення УНДС був і секретар Головного комітету УПСФ Ф. Слюсаренко, який брав участь як представник партії й у попередніх віденських міжпартійних нарадах. Він разом із секретарем київського відділу партії С. Гаєвським представляв УПСФ та в УНДС.

Засідання УНДС позначилися протистоянням у найістотнішому питанні — ставленні до Державного центру УНР. Уважаючи С. Петлюру «величезним злочинцем», самостійники-соціалісти і хлібороби-демократи намагалися досягти

невизнання союзом уряду та Голови Директорії УНР [17, арк. 40]. Представники інших партій, насамперед соціалісти-федералісти, теж відстоювали необхідність зміни влади, але в порозумінні зі С. Петлюрою. З боку УПСФ це був підхід партії в цілому, а не окремого її угруповання. Так, член Головного комітету партії А. Марголін, на той час — Голова української дипломатичної місії в Лондоні, ще 10 лютого 1920 року в ноті до Голови Паризької мирної конференції зазначив, що єдиною силою, яка здатна не лише подолати анархію в Україні, а й сформувати основи правової державної політики «може бути український уряд і українська армія» [8]. На той час уряд та армію України в очах світової громадськості фактично уособлював С. Петлюра.

Подібні думки висловлювали й інші члени Головного комітету УПСФ. Так, К. Мацієвич у листі до І. Огієнка від 5 березня 1920 року писав: «Найбільше псує нам справу те, що кожна групка українців за кордоном тримається іншої так званої орієнтації... і прихилиє до помочи собі різні чужоземні сили. Коли б ми мали єдиний фронт національний патріотичний, з довір'ям всіх сил до нашого офіційного уряду, хоча б то і не зовсім відповідаючого інтересам нації, то це б значно полегшило становище» [19, арк. 98]. За свідченням лівого українського соціаліста М. Галагана, член Головного комітету УПСФ О. Шульгин належав у цей час до групи політичних діячів, які бажали позбутися якимось чином членів Директорії УНР Ф. Швеця й А. Макаренка, аби С. Петлюра «міг вести далі свою політику, від якої прихильники останнього сподівалися успіхів для нашої держави» [24, арк. 5].

У виступі від імені УПСФ перед виробленням проекту декларації УНДС Ф. Слюсаренко пропонував скласти останню таким чином, щоб ідея союзу об'єднала українське громадянство і в Україні, й за кордоном. На його думку, для цього необхідно було виходити не з аналізу тогочасного становища в Україні, чим можна було внести елемент «дрібної політики» і що могло зашкодити консолідації національних сил, а з головних ідей відродження української держави; «ненормальне становище» ж влади пояснити саме цими ідеями, які зводилися до констатації важких умов становлення державності України в умовах агресії з боку Росії та Польщі. Ф. Слюсаренко запропонував також унести в декларацію ідею організації уряду, що викликало протест з боку лідера хліборобів-демократів С. Шемета, який був проти ініціативи організації уряду за кордоном. Водночас Ф. Слюсаренко запропонував уникнути в декларації оцінки і навіть згадування Варшавської декларації від 2 грудня 1919 року, відповідальність за яку поклав і на УНР, і на галичан [17, арк. 19-22]. Після редагування в комісії проект декларації, схвалений представниками соціалістів-федералістів, народних республіканців та націонал-демократів, усупереч позиції хліборобів-демократів і самостійників-соціалістів піддався тривалому й гарячому обговоренню, яке, відображаючи та продовжуючи всю попередню боротьбу в політичному таборі УНР, звелося до принципового питання — ставлення до існуючих залишків державної влади, уособлюваної урядом і Головою Директорії УНР С. Петлюрою.

Представник УПСС Макаренко наполягав на необхідності повного відмежування від уряду та від верховної влади, як винних у катастрофі УНР. Його підтримав С. Шемет, визначивши Державний центр УНР як фікцію, котру підтримують лише комітети соціал-демократів та «благонамірених» соціалістів-федералістів. Потребу відмежування від «фікції» лідер УХДП мотивував тим, що

Європа сприймала боротьбу УНР з Радянською Росією як боротьбу двох «більшовицьких сект». Тобто і в позиції С. Шемета простежувалася все та ж орієнтація на зовнішні сили, намагання залучитися підтримкою країн Антанти. «Поскільки думають (лідери країн Антанти. — В. С.) про більшовизм Петлюри, постільки трудно говорить нам, визнаючи його уряд», — зазначив він [17, арк. 34-36].

В. Галушко, заступник голови ЦК УНРП — партії, яка сформувалася та перебувала під впливом УПСФ, слушно заперечував С. Шемету: «На Україні (тобто в Державному центрі УНР. — В.С.) є апарат, хоч і слабкий, що ми тут створимо?». Ф. Слюсаренко, визначивши уряд УНР як свідчення бідності українства на кадри, наголосив на його законності, бо, на його думку, уряд був утворений Національним Союзом у 1918 році, а його невдачі пояснив складними умовами відродження української держави. «Певен, що кожний в таких умовах буде винуватцем», — наголосив він. Не вбачаючи жодних логічних причин «повної негації» верховної влади, Ф. Слюсаренко зазначив необхідність визнання в декларації факту її існування [17, арк. 36, 37].

Отже, соціалісти-федералісти намагалися довести спадкоємність державної влади в УНР від Національного союзу 1918 року до посади Голови Директорії, яку займав С. Петлюра. Тут вони проявили своєрідну, з огляду на попередню діяльність, солідарність із соціалістами (виразником інтересів яких був С. Петлюра), адже раніше партія залучалася до влади і певною мірою розділяла відповідальність за її курс. Їхні опоненти вважали, що тільки відмежування від останнього та створення нового державного центру дасть можливість вийти з катастрофічного становища, в якому опинилась українська державність.

Декларація, яка була прийнята 10 квітня 1920 року, виявилася максимально можливим компромісом між політичними угрупованнями в УНДС. Союз схарактеризував С. Петлюру як єдиного з членів Директорії, хто залишився «при ділі» й визнав Директорію УНР неіснуючою з причин її нездатності організувати державотворчі сили та орієнтації не на державні, а на партійні інтереси [18, арк. 4]. У згадці про партійні інтереси проявилася ледве прихована критика і самого С. Петлюри, адже він діяв у порозумінні й за взаємною підтримкою соціал-демократів та есерів. Декларація вимагала від С. Петлюри негайної кардинальної реорганізації державної влади за допомогою насамперед УНДС [18, арк. 8]. Однак соціалістам-федералістам разом з їх однодумцями так і не вдалося, незважаючи на прийняття спільної декларації, організувати спільні практичні кроки в руслі ідеї оновлення влади за допомогою С. Петлюри. 15 квітня представники УПСС, мотивуючи своє рішення неповним представництвом в УНДС політичних партій усіх регіонів України, що було лише прикриттям неприйняття можливості на практиці порозумітися з С. Петлюрою, виходять із союзу [19, арк. 1].

Отже, соціалісти-федералісти та солідарні з ними народні республіканці готували в еміграції ґрунт для порозуміння з Головою Директорії С. Петлюрою, який, у свою чергу, згодом змушений був опертися на помірковані політичні кола з огляду на позицію країн Антанти та внутрішні фактори. Тобто С. Петлюра намагався заручитися підтримкою поміркованих політичних сил, насамперед, лояльніших щодо його постаті соціалістів-федералістів, щоб з їх допомогою зміцнити державну систему та змінити на краще ставлення країн Антанти до УНР, політика якої сприймалася на Заході як своєрідний український варіант

більшовизму. В травні 1920 року С. Петлюра розпочинає переговори з київським Громадським комітетом, що зорганізувався ще восени 1919 року й об'єднував під керівництвом відомих діячів УПСФ С. Єфремова і А. Ніковського переважно соціалістів-федералістів та представників інших українських демократичних угруповань. Згодом (у 1925 році) інший лідер партії О. Шульгин напише: «Коли Голова Директорії Симон Петлюра з військом прийшов до Києва... він там звернувся до осередку нашого громадянства, який там існував... І цей центр, що при тих обставинах мав безперечно дуже великий авторитет на Україні, дав апробату (тобто схвалення.— В.С.) політиці уряду УНР. Цей же центр переформував уряд і дав своїх людей з Прокоповичем на чолі» [16, с.3]. Насправді 26 травня 1920 року відбулося не «переформування» уряду чи його реконструювання, а утворення нового, в який з попереднього кабінету перейшло лише декілька членів. Уряд очолив відомий громадсько-політичний діяч, представник УПСФ В. Прокопович.

28-31 травня 1920 року у Відні відбулася конференція членів Головного комітету УПСФ, котрі перебували за кордоном, постанови якої слід розглядати як своєрідну декларацію уряду В. Прокоповича. Конференція визнала за доцільне до скликання в Україні установчих зборів скликати передпарламент, в якому повинні були представлені всі верстви суспільства та наголосила на необхідності негайного прийняття тимчасової конституції УНР з метою розмежування функцій гілок влади. Констатуючи, що єдиним представником верховної влади залишився голова Директорії УНР С. Петлюра, конференція висловила побажання, щоб майбутній передпарламент встановив «і надалі верховну владу в особі виборного президента» УНР [10, с. 314].

Віденський гурток членів УПСФ відіграв значну роль в організації та діяльності Всеукраїнської національної ради (ВНР), єдина сесія якої була скликана у Відні на початку 1921 року. Головою ВНР на її установчих зборах, що відбулися 4 січня, було обрано члена УПСФ С. Шелухіна, а в Комітет ВНР (керівний її орган) був обраний член Головного комітету УПСФ М. Кушнір-Якименко. С. Шелухін входив у Комітет ВНР як голова її президії [9, с. 98]. Крім них, у ВНР уходили ще п'ять представників УПСФ: Ф. Слюсаренко, О. Лотоцький, Вілінський, Вілінська та Голіцький [25, арк. 5]. Як зазначав вже в 1933 році Ф. Слюсаренко, завданням представників УПСФ у ВНР було «вмотивувати лінію політики УНР, указати на домінуючу важливість розв'язання проблеми Великої України для всієї української справи та вказати на надзвичайну небезпеку для української нації московського імперіалізму» [12, с. 14].

Однак ситуація з участю членів УПСФ у ВНР виявилася дещо складнішою, адже діяльну участь у ній брав С. Шелухін, який ще з 1919 року став запеклим публічним противником уряду УНР та Голови Директорії С. Петлюри. За спогадами М. Галагана, С. Шелухін при кожній найменшій нагоді доводив усім, що «з правничого погляду» С. Петлюра є узурпатором, а справжньою «верховною владою» в УНР за законом є два члени Директорії (Ф. Швець та С. Макаренко) та, можливо, й третій її член — О. Андрієвський [17]. До того ж С. Шелухін негативно ставився до Варшавського договору 1920 року. На цьому ж ґрунті С. Шелухін уступив у конфлікт із Закордонним Бюро УПСФ, хоча й залишався членом партії. Щоправда, це не заважало С. Шелухіну в приватних листах до

С. Петлюри писати останньому що його (С. Петлюру) «доля поставила на чолі нашого державного будівництва» [23, арк. 10].

На той час С. Шелухін був ще досить впливовою політичною фігурою і його погляди справляли відчутне враження на українську еміграцію у Відні, особливо на тих її представників, котрі вороже ставилися до Державного Центру УНР. І хоча однодумців з числа однопартійців серед членів ВНР у С. Шелухіна не було, але його позиція «кидала тінь» і на них. Так, у доповіді референта з українських справ при радянському представництві РСФРР у Берліні за березень 1921 року зазначалося: «Як не курйозно, але бувають партії, відповідальні частини яких знаходяться на території Польщі разом з урядом Петлюри, й з іншого боку, члени тих же партій за кордоном ведуть агітацію проти Петлюри. Таку позицію, наприклад, займають партії соціалістів-федералістів, самостійників, хліборобів-демократів, які мають своїх представників як у Віденській Національній Раді, так і в Тарнівській Раді Республіки» [21, арк. 20].

Обрання С. Шелухіна головою ВНР викликало відповідні побоювання у керівництва УПСФ, яке перебувало в Польщі. Невдовзі після установчих зборів ВНР один з лідерів УПСФ А. Ніковський надсилає С. Шелухіну з метою повернути його на бік Державного Центру УНР досить обережно за змістом листа, в якому зокрема йшлося: «Довідався..., що Національна Рада (ВНР. — В. С.) почала працю і що Ви стоїте на чолі цієї організації, так давно нашому народові та державності потрібної. «Чудо об'єднання» зроблено і в Тарнові. Рада Республіки починає цими днями свою працю, але що робити, щоб це була праця, а не балачки? З прикриттям почуттям пізнав я на собі, що державна робота велася протягом двох років без жодного плану і системи. На весну напевне стануться такі події, хоч з ініціативи Заходу, хоч більшовиків, коли ми будемо знов потрібні, або коли буде змога... рушити на рідні землі. Отут і постає потреба стимуляції Тарнова в бік роботи як Уряду, так і Ради Республіки. Як це зробити — чи порозумінням членів нашої партії, чи груп із групами Національної та Ради Республіки — я ще конкретно собі не уявляю, але це потрібно» [22, арк. 170-170зв.]. А. Ніковський також повідомив, що з метою порозуміння з ВНР до Відня виїде представник Ради Республіки (ймовірно — П. Зайцев), та прохав С. Шелухіна «уступити Тарнову» М. Кушніра-Якименка (в разі його бажання), якого «уенерівські» соціалісти-федералісти обрали своїм представником до Ради Республіки у Тарнові [22, арк. 170зв.].

Та А. Ніковському не вдалося переконати С. Шелухіна. Засідання ВНР перетворилися в арену боротьби між противниками та прибічниками Державного Центру УНР, що перебував у Тарнові. До останніх належали і представники УПСФ, один з яких — О. Лотоцький — під час дискусій навіть вжив на адресу С. Шелухіна «непарламентарний вислів» [24, арк. 71]. Коли постало було питання про оголошення уряду УНР недійсним та про переобрання влади до рук ВНР, то завдяки зусиллям насамперед соціалістів-федералістів ВНР була проголошена лише «приватно-громадською» організацією [24, арк. 32] Той же О. Лотоцький мотивував позицію УПСФ таким чином: «... що ж до одіуму до уряду, то оскільки я знаю настрої моїх товаришів: стоїмо на ґрунті об'єктивної критики, але уряд мусить існувати, особливо в цей час, коли поставлена на карту наша будучина» [24, с. 360].

У березні 1921 року з метою залучити до співпраці з Державним центром УНР Всеукраїнську Національну Раду у Відень їздили представники УПСФ О. Саліковський та А. Ніковський. Виступаючи на одному із засідань ВНР, А. Ніковський заявив, що особа С. Петлюри для європейської громадської думки є одіозною, але потім став доводити, що без останнього повернутися на Україну неможливо. Однак усі спроби цих тарнівських «емісарів» дійти згоди з головою ВНР С. Шелухіним виявилися марними [21, арк. 33-34].

Віденський гурток УПСФ виявився великою мірою причетним і до організації Конгресу українських парламентарів (КУП), що був скликаний у лютому 1922 року. В його склад входили і соціалісти-федералісти О. Лотоцький, М. Кушнір-Якименко, С. Русова [24, арк. 166], С. Шелухін та М. Славинський [3, арк. 93зв.]. Оцінюючи поведінку представників УПСФ на конгресі, його голова М. Галаган у своїх споминах відмітив, що «уенерівці» (так він назвав О. Лотоцького, М. Славинського та П. Чижевського. — В.С.) усе ж не прагнули використати КУП «для прославлення Петлюри й «Тарнівського державного центру» [24, арк. 175].

Слід відмітити, що протягом 1922 — 1923 років Державний Центр УНР переживав період занепаду та втрати політичного авторитету серед української еміграції, що було пов'язане з кризою її сподівань на швидке повернення в Україну та переходом уряду УНР на нелегальне становище після Ризького мирного договору 1921 року. В зв'язку з цим активізували свою діяльність ворожі уряду УНР політичні сили, зокрема члени Директорії УНР Ф. Швець та А. Макаренко. Так, останній уважав уряд УНР незаконним і закликав боротися з ним як з «фальшивниками і спекулянтами» [24, арк. 19]. Але Ф. Швець уже через 12 років (у 1935 році) у загалом недоброзичливій щодо радикал-демократів рецензії на книгу О. Шульгина «Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині» все ж визнав, що в умовах «анархії і взаємних обвинувачень» серед української еміграції у Празі (1923 року) «одним с.-ф. тодішнім (тепер радикали) пощастило знайти широку національно-державну ідею». «Радикал-демократи перші заговорили в атмосфері, суто ворожій до уряду УНР, — підкреслив Ф.Швець [24, арк. 8зв.]. У вищезгаданій книзі О. Шульгина зазначалося, що державницькі ідеї вийшли від групи соціалістів-федералістів, які наголосили, «що в підтримці державного центру єдине спасіння для української національної справи» [15, с. 341].

У цей час на підтримку Державного Центру УНР виступили і соціалісти-федералісти, котрі перебували в Польщі. Аргументуючи необхідність його збереження, В. Прокопович писав: «Коли б події так розвивалися й таке вироблялося становище, що зв'язок України з Московщиною не був би зовсім порваний і Москва так чи інакше могла б утручатися у внутрішнє життя нашого краю і впливати на нього, — то тоді б оця непримиренна течія (Державний Центр УНР. — В.С.) самим фактом свого існування з однієї сторони в людності будила думку політичну, загострювала національні почуття, заглиблювала державницькі настрої, постійно нагадувала про ще недосяжний ідеал..., а з другої — безперечно примушувала зверхню владу, що знаходиться в руках чужинців, поступатися все більшим і більшим на користь українській справі, волею-не-волею поширювати державні права нашого народу, являючись для нашого народу кристалізуючим

осередком в сфері національно-державній, а для чужої зверхності — грізним мемемнто mori» [11, с. 55].

Позиція УПСФ істотно вплинула на діячів Державного центру УНР, серед яких у 1923 — 1924 роках розгорнулася дискусія на тему, яким повинен бути український «визвольний центр» в еміграції: чи повинен існувати екзильний уряд, чи треба замість нього створити відповідний комітет або раду. «Спираючись також на погляди наших визначних діячів, що залишилися в Україні (Єфремов й інші), — стверджував М. Лівіцький, — перемогла ідея утримання при житті екзильного уряду, як доказ того, що Україна та український народ не скапітулювали перед ворогом і продовжують свою боротьбу...» [7, с.19 — 20].

Треба відмітити, що далеко не всі соціалісти-федералісти були в захопленні від особистих якостей та політичної діяльності багатьох провідних діячів Державного Центру УНР (у тому числі — й Голови Директорії УНР С. Петлюри), але вважали за потрібне підтримувати їх як легітимних носіїв української державності. Так, О. Шульгин визначив свою позицію щодо постаті та імені С. Петлюри в такий спосіб: «Натурально, що оскільки досі ім'я Петлюри все було для українського селянства висловом, символом, формулою української державності, остільки його треба заховати й берегти, вияснивши це з повною одвертістю його особистим ворогам і політичним угрупованням, та й для Європи, що ім'я Петлюри є цілком реальна річ, від якої треба всіма силами очищати брехливі вигадки, начебто він авантюрист, тип мексиканського генерала чи погромник. Є певні відомості, що ім'я Петлюри на Україні стало дуже поважним не тільки серед селянства, а й серед інтелігенції, а тому для України можна прийняти й більш виразну форму пропаганди унеерівських лозунгів, зв'язавши їх з ім'ям Петлюри» [2, арк. 363].

В. Винниченко, зараховуючи до політичної категорії «петлюрівців» і членів УПСФ, з певною часткою справедливості, хоча й у своєму специфічному стилі зазначив: «Об'єктивність вимагає зауважити, що значна більшість «петлюрівців» досить правильно оцінює суть і «тарнівського центру», й «головного отамана» С. Петлюри, і всієї навіть петлюрівщини. Але остільки в сих людей перевернене національне почуття, що вони готові заплющувати очі на всю вбогість центру,... аби бачити в них носіїв української державності» [1, с. 66].

З 1924 року УРДП стає вагомим чинником українського емігрантського життя, що зумовлювалось, насамперед, її органічним зв'язком із Державним Центром УНР (в екзилі) й відповідно — з політичною постаттю С. Петлюри. Характерною у цьому плані видається оцінка ролі УРДП, дана одним із дописувачів тижневика «Тризуб» 1928 року. Відповідаючи на закиди українських націоналістів, він назвав УРДП партією, яка в тяжку хвилину боротьби за українську державність залишилася єдиною вірною прапоріві УНР, яка послала своїх найкращих людей в український уряд, та продовжує нести тягар боротьби за українську державність у скрутних обставинах еміграційного життя [6, с. 13].

Таким чином, більшість лідерів радикал-демократів в еміграційний період своєї діяльності у ставленні до С. Петлюри, попри попередні істотні з ним розбіжності, в політичному протистоянні з опонентами останнього з інших політичних таборів, керувалися переважно не особистими симпатіями чи антипатіями, а виключно політичною доцільністю, підтримавши Державний Центр УНР на чолі з його Головою. Зрештою, історія виправдала такий підхід

радикал-демократів, оскільки Державний Центр УНР (в екзилі) тривалий час свого існування (аж до утвердження незалежної Української держави) гідно репрезентував за кордоном ідею української державності.

Список використаної літератури

1. Винниченко В. Єдиний революційно-демократичний національний фронт / В. Винниченко // Нова Україна (Прага — Берлін). — 1923. — Ч. 1 — 2. — С. 62-71.
2. Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБУ). — Спр. 67098 ФП.
3. ДА СБУ. — Спр. 71178 ФП.
4. Івашенко К. Українські емігрантські політичні партії в І Чехословацькій республіці (1918 — 1938 рр.): Дис... канд. іст. наук / К. Івашенко. — Донецьк, 1999. — 198 с.
5. Криськов А. Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919 — 1939 рр.): Дис... канд. іст. наук / А. Криськов. — Чернівці, 1997. — 187 с.
6. Лист з Подебрадів (з приводу одного виступу) // Тризуб (Париж). — 1928. — Ч. 17. — С. 12 — 15.
7. Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. Лівницький. — Мюнхен-Філадельфія: Видавництво Українського Інформаційного Бюро, 1984. — 72 с.
8. Нота до президента мирової конференції // Наш шлях (Кам'янець-Подільський). — 1920. — 16 березня. — С. 1.
9. N.N. Всеукраїнська Національна Рада // Воля (Відень). — 1921. — Т. 1. — Ч. 2. — С. 91-105.
10. Постанови конференції членів Головної Ради Української Партії Соціалістів-федералістів, перебуваючих за кордоном // Воля (Відень). — 1920. — Т. 2. — Ч. 7 — 8. — С. 311 — 315.
11. Прокопович В. Не з того кінця // Трибуна України (Варшава). — 1923. — Ч. 5-7. — С. 53-58.
12. Слюсаренко Ф. З віденських змагань // Закордонне Бюро Української Радикально-Демократичної Партії. Бюллетень. — Б. м. — 1933. — Ч. 7. — С. 13-15.
13. Стремидло В. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20-ті — 30-ті рр. ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук / В. Стремидло. — Запоріжжя, 1994. — 214 с.
14. Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трошинський. — К.: Інтел, 1994. — 260 с.
15. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині / О. Шульгин. — Париж: Меч, 1934. — 341 с.
16. Шульгин О. Про нашу місцеву політику / О. Шульгин // Український вістник. — 1925. — №2. — С. 3 — 9.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО України). — Ф. 380. — Оп.1. — Спр. 4.
18. ЦДАВО України. — Спр. 5.
19. Там само. — Спр. 7.
20. Там само. — Ф. 1065. — Оп. 5. — Спр. 2.
21. Там само. — Ф. 3204. — Оп. 1. — Спр. 12.
22. Там само. — Ф. 3965. — Оп. 1. — Спр. 196.
23. Там само. — Спр. 199.
24. Там само. — Ф. 4433. — Оп. 2. — Спр. 217.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 335.

В. В. Стрелец

**ОТНОШЕНИЕ УКРАИНСКИХ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТОВ
К ГЛАВЕ ДИРЕКТОРИИ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ
РЕСПУБЛИКИ С. ПЕТЛЮРЕ В ЭМИГРАЦИИ (1920-1926 ГОДЫ)**

В статье рассматривается отношение лидеров Украинской радикально-демократической партии (Украинской партии социалистов-федералистов) к Главе Директории Украинской Народной Республике С. Петлюре в эмиграции на протяжении 1920 — 1926 годов.

Ключевые слова: Украинская партия социалистов-федералистов, Украинская радикально-демократическая партия, украинская эмиграция, С. Петлюра.

V. V. Strilets

**THE UKRAINIAN RADICAL AND DEMOCRATIC PARTY
LEADERS' ATTITUDE TOWARDS S. PETLYURA, THE HEAD
OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC DIRECTORY
IN EMIGRATION (1920 — 1926)**

The article deals with the Ukrainian Radical and Democratic Party (the Ukrainian Party of Socialists and Federalists) leaders' attitude towards S. Petlyura, the Head of the Ukrainian People's Republic Directory in emigration from 1920 to 1926.

Keywords: the Ukrainian Party of Socialists and Federalists, the Ukrainian Radical and Democratic Party, Ukrainian emigration, S. Petlyura.

Надійшла до редакції 13 березня 2012 року